

Atıf/ Citation:

Kuzudışli, Ali. "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?" *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1 (Kış 2017): 25- 53.

İSRİLİYAT HADİS RİVAYETLERİ ARASINA NASIL KARIŞTI?¹

Ali KUZUDİŞLİ

Doç. Dr., Hadis ABD, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Gümüşhane Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr., Department of Hadith, Basic Islamic Studies, Faculty of Theology, Gumushane University

kuzudisli@hotmail.com, akuzudisli@gumushane.edu.tr

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 06.12.2017 Kabul Tarihi: 31.12.2017

Öz: Günümüze kadar ulaşılmış hadis kaynaklarında İsrailiyat olarak nitelendirilen bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmının benzerlerini Yahudi literatüründe de bulmak mümkün olmaktadır. Birtakım İsrailiyat türü haberlerin hadislerin arasına karışmış olduğuna klasik dönem İslam âlimleri de dikkat çekmişlerdir. Bu araştırmadaki temel soru, İsrailiyatın hadis rivayetleri arasına hangi yollarla karıştığıdır.

Yahudilik ve İslam birbiriyle kesişen kültürel geçmişe sahiptir. İkisinin de ortaya çıktığı bölgeler birbirine çok yakındır. İslam'ın Medine döneminde Yahudi olarak bilinen kabilelerle yakın ilişkiler kurulmuş, hicretin üzerinden henüz yüzyıl bile geçmeden Kudüs dâhil, Yahudi ve Hristiyanların yaşadıkları birçok bölge Müslümanların hakimiyeti altına girmiştir. İki kültür arasındaki bu yakınlık, İsrailiyat türü haberlerin hadisler arasına karışmasının birinci nedeni olarak görülebilir.

İkinci önemli nedenin, İslam'ın birinci yüzyılında Yahudilikten İslam dinine geçen Yahudiler (Abdullah b. Selam ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi) olduğu düşünülmektedir. Bunlardan bazılarının önceki peygamberler ve tarihsel geçmişle ilgili bilgilerini çevresindeki Müslümanlarla paylaştıkları, bu bilgilerin henüz tedvin döneminin başlamadığı bir zamanda hadisler arasına karışmış olabileceği yüksek bir ihtimaldir.

Üçüncü önemli nedenin ise Yahudiliğe ait yazılı ve sözlü kaynakları araştıran, buradan elde ettikleri bilgileri Müslümanlara aktaran raviler (Vehb b. Münebbih ve Muhammed b. İshak gibi) olduğu düşünülmektedir. Araştırmayı seven bu insanların, Yahudilikten elde ettikleri bilgileri, İslam'daki herhangi bir konuyla ilişkilendirerek kendi talebelerine naklettiklerine, daha sonra bu bilgilerin hadis formunda kaynaklara girdiğine dair güçlü işaretler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrailiyat, Hadis, Yahudi-Arap, Erken Dönem İslam,

¹ Bu makale *Birinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2017*'de (Konya, 16-17 Aralık 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

HOW DID ISRAILIYAT MIX IN HADITH NARRATIONS?

Abstract: *There are some narrations in the hadith sources, which have come until today, that are described as Israiliyat. It is possible to find similar ones to some of these narrations in the Jewish literature. Islamic scholars of the classical period also pointed out that some of the Israiliyat news mixed in hadiths. The main question in this study is how Israiliyat mixed in hadith narrations.*

Judaism and Islam have an intersecting cultural past. The regions in which they both came into existence are very close to each other. During the Medina period of Islam, close relations were established with tribes known as Jews, and many regions, where Jews and Christians lived, including Jerusalem, were dominated by Muslims, not even a hundred years after the Hegira. This closeness between the two cultures can be observed as the first reason for the mixing of Israiliyat news among hadiths.

The second important reason is thought to be the Jews (such as Abdullah ibn Selam, Ka'b al-Ahbar) who converted from Judaism to Islam in the first century of Islam. It is highly possible that some of them shared their knowledge of the previous prophets and the historical past with Muslims around them, and that this knowledge may have mixed in hadiths at a time when the codification period did not yet begin.

The third important reason is thought to be the narrators (such as Abdullah bin Amr bin As, Wahb ibn Munabbih, Muhammad b. Ishaq) that investigated the written and oral sources of Judaism and conveyed the information they had obtained from here to Muslims. There are strong indications that these people, who liked to investigate, associated the information they obtained from Judaism with any subject in Islam and then transferred it to their students, then, this information entered into sources in the hadith form.

Keywords: *Israiliyat, Hadith, Judeo-Arab, Early Islam,*

Giriş

İsrailiyat, genel olarak "İsrailî bir kaynaktan nakledilen kıssa veya olay"² şeklinde tanımlanan, kavram olarak İslam'ın genel yapısına ters düşen, tevil edilemeyen, çoğunlukla sağlam isnadı olmayan ve bir yönüyle Yahudiliği ve Hristiyanlığı çağrıştıran rivayetleri ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, İsrailiyat, Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer kültürlerden İslam literatürüne girmiş, yabancı sayılan rivayetlerdir. Bu konuya oryantalist yaklaşımla Müslüman yaklaşım arasındaki önemli farka işaret etmek gerekmektedir. Kur'an'da ve hadislerde yer alan birtakım ifadelerin Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal metinlerinde de bulunması gerekçesiyle oryantalistler, İslam'ın bu iki dinden devşirilmiş olduğunu iddia etmektedirler. Müslümanların ise bu konuya bakışları şöyledir: Tek Tanrılı üç büyük din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve

² Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrailiyyât fit-tefsîr ve'l-hadîs*, Kahire 1990, s. 13.

İslamiyet, aynı tevhit zeminini paylaşmaktadır. Yahudilerin düşüncesine göre tevhit tarihi, İsrail soyunun hikayesidir ve kutsal kitaplarında vücut bulmuştur. Hristiyanlıkta da aynı düşünce benimsenerek tarihsel süreç devam ettirilmiş, önceki kitaplara yeni kitaplar ilave etmişlerdir. İslam'da ise durum biraz farklıdır. Kur'an Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve sahifeleri Allah'ın gönderdiği kitaplar olarak benimsemiş ancak insanların ellerinde bulunan kutsal kitapları, tevhit tarihini ve öğretisini içeren tümüyle sahih kitaplar olarak görmemiştir.

Kur'an İslam'ın temel kaidesi olan tevhidi kendine ait bir değer görmekte ve bu sürecin önder şahsiyetlerini ve onların çağrılarını içselleştirmektedir. İslam'a göre insanların Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet adlarıyla birbirinden ayırdıkları her üç din, özde birdir; aynı ilahi mesajı taşır, insanları aynı yöne yönlendirir. Bütün peygamberlerin çağrısı tek Tanrı'ya kulluk etmek, onun yasalarına uymak ve putları terk etmek merkezli tevhit çağrısıdır. Bununla birlikte Yahudilik ve Hristiyanlık özünden uzaklaşmış haldedir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığın tevhide uyan yönlerini onaylamış hatta kendine referans göstermiş, tevhitten uzaklaştıran tahrifleri ve eklemeleri ise reddetmiştir. Kur'an'da her iki dinin hem kabul edilen hem de reddedilen yönlerini görmek mümkündür.

Hadis rivayetlerine gelince durum karışık bir hâl almaktadır. Hadis kaynaklarında yer alan birçok rivayetin önceki kültürlerde de aynen veya benzer biçimde yer alması, Hadislerin Kur'an ayetleri gibi hem lafzen hem manen korunmuş ve mütevatir biçimde nakledilmiş olmamasından dolayı, akla ister istemez onların İslam literatürüne dışarıdan sızmış olma ihtimalini getirmektedir. Yahudi-Hristiyan kültürünün hadis kaynaklarına sızıp sızmadığı konusunda aşağıdaki ihtimaller söz konusu olabilir:

a) Tıpkı Kur'an ayetlerinde olduğu gibi Allah, önceki peygamberlere bildirdiklerini Hz. Peygamber'e de Kur'an dışında bildirmiş olabilir.

b) Yahudiliğin ve Hristiyanlığın bazı uygulamaları halkların etkileşimi yoluyla Araplar arasında yayılmış ve onların örfü haline gelmiş olabilir. Hz. Peygamber bu uygulamaları İslam'a uygun görerek İslamlaştırmış olabilir.

c) Hz. Peygamber, Yahudi ve Hristiyanlarda gördüğü bazı uygulamaları beğenmiş bunları Müslümanlara da emretmiş olabilir.

d) Önceki kültürlerin mirasına benzeyen rivayetlerin Hz. Peygamber'le ilgisi bulunmayıp sonraki bir dönemde hadis rivayetleri arasına karışmış olabilir.

İslam alimleri, özellikle ahkâm ile ilgili konularda ilk üç ihtimale yakın durmaktadırlar. Oryantalistlerin eğilimi ise son ihtimal yönündedir. Hatta onların iddiası, bizzat Hz. Peygamber'in işine yarar malzemeleri Yahudilikten ve Hristiyanlıktan etkilenerek veya ödünç alarak dinini oluşturduğu biçimindedir. Açıkça görülmektedir ki İsrailiyat konusu, oryantalistlerin etkilenme veya ödünç alma kavramlarıyla kast ettiklerinden daha dar bir alanı

çermektedir.

Bu çalışmada Hz. Peygamber sonrası dönemde İsrailiyat türü haberlerin hadis rivayetleri arasına hangi yollardan karışmış olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. İsrailiyatın hadisler arasına karışmasında 1) halkların kültürel etkileşimi, 2) İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman olan Yahudiler ve 3) Yahudiliğe ait yazılı ve sözlü kaynakları araştıran Müslümanlar olmak üzere üç yolun bulunduğu ve bu yolların etkinlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Halkların Kültürel Etkileşimi

Bedevî Arabistan'ın büyük bir bölümünde, özellikle Mekke ve Medine'nin de içinde bulunduğu batının dağlık kesimi olan Hicaz'da o dönemin büyük dinlerden hiçbiri henüz yaygınlık kazanmamıştı. Uzun zamandır kuzeyinde yükselip çökmekte olan büyük tarım uygarlıklarına hiçbir zaman bağlanmamış olan Arabistan, bedevî yaşam biçiminin hâkim olduğu bir putperestlik bölgesiydi; orada en yaygın din biçimi yerel ve kabilevî putlara tapınmaydı. Bununla birlikte Yahudilik, Hristiyanlık ve Sabîlik gibi inançların burada temsilcileri vardı. Hz. Peygamber, insanlara bir olan Allah'ın dinini, peygamberleri, cennet ve cehennemi tebliğ ettiğinde, onun kullandığı terimleri, puta tapan kimseler olmalarına rağmen birçok Arap anlayabilmişti.³ Arapların İslam'ın kullandığı dile aşinalıkları, onların bir taraftan Hz. İsmail ve Hz. İbrahim geleneğinden haberdar olmaları ve her ne kadar doğrudan tevhidi çizgiyi benimsemeseler de gelenekler çerçevesinde bu iki tevhit öncüsü peygambere saygı duymaları, diğer yandan yanı başlarında bulunan Medine Yahudileri ve sürekli kervanların gidip geldiği Yemen Yahudileri ile olan ilişkileri sebebiyle olmalıdır.

İslam'dan önce Yahudiler, geniş bir alana yayılmış ve dağınık bir haldeydiler.⁴ Aslına bakılırsa Arabistan yarımadasında yaşamış olan Yahudilerin kökenleri, nereden ve ne zaman gelip bu topraklara yerleştikleri kesin olarak bilinmediği gibi onların ırk olarak İsrailoğulları'na mensup olup olmadıkları da net bir şekilde bilinmemektedir.⁵ Araştırmacıların farklı

³ İslâm'ın ortaya çıkışından önce bölgedeki devletler ve medeniyetler hakkında değerlendirmeler için bkz. Hodgson, M. G. S., *İslâm'ın Serüveni* (çev. Kurul), İz Yay., İstanbul 1993 c. 1, s. 96.

⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Prof. Dr. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1990, 5. bsm, c. 1, s. 552.

⁵ Lecker, Michael, "A Note Early Marriage Links Between Qurashis and Jewish Women", *Jews and Arabs*, s. 1; Reisner, H. G. "The Ummi Prophet and The Banu Israil of The Quran", *Muslim World*, c. XXXIX, s. 276-281; Goitein, S. D. "Banû İsrâ'îl" *El.*, c. 1, s. 1020-1022; Hitti, Philip Khuri (ö. 1978), *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (I-IV)*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, c. 1, s. 95; Grayzel, Solomon, *A History of the Jews*, USA 1952, 5. bsm, s. 243; Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, s. 23; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi* (çev. İsmail Yiğit Sadreddin Gümüş), İstanbul 1987, c.1, s. 96; Torrey, Charles Cutler, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1967, s. 8-27; O'Leary, DeLacy, *Arabia Before Muhammad*, London 1927, s. 173; Ahmad, Barakat, *Muhammad and the Jews*, New Delhi 1979, s. 57; Guillaume, Alfred, "The Influence of

kanaatleri ele alındığında doğru olması kuvvetle muhtemel olan görüş, Arabistan'da yaşayan Yahudilerin birbirlerinden bağımsız olarak farklı zamanlarda, değişik Yahudi merkezlerinden geldikleri, bunun yanı sıra bazı Arap kabilelerinin de gerek kendi istekleriyle gerekse siyasi bir otoritenin zorlamasıyla bu dine girmiş olduklarıdır. Medine ve civarındaki Yahudilerin daha çok el zanaatları ve kısmen ticaretle kendilerini gösterdiklerine bakılırsa onların, eskiden beri büyük imparatorlukların heves ettikleri Bereketli Hilâl'in savaşlar, istilâlar, sürgünler sebebiyle güvensiz oluşundan dolayı yurtlarından ayrılarak nispeten gözden ırak ve hür, bununla beraber önemli merkezlerle ticaret bağlantısı olan bu yerlere yerleşmiş çiftçi-esnaf-tüccar kimseler oldukları düşünülebilir.

Yarımada'daki Yahudiler dağınık bir biçimde yerleşmişlerdi. Kabileler arasında cemaat teşkil edebilecek kadar sağlam ilişkiler bulunmamaktaydı. Çoğu zaman kendi başlarına ayakta durabilen kabileler de olamadılar; bölgedeki Arap kabilelerinin himayesi altında yaşadılar.⁶

İslam'ın ortaya çıkışından önce bölgede Yahudi kültürünün iki önemli merkezi bulunduğunu görüyoruz; bunlardan birincisi Kudüs ve çevresi ile eski Bâbil devletinin kalıntılarının olduğu topraklar, diğeri ise Güney Arabistan'da yer alan Yemen'dir.

1.1. Kudüs ve Babil

Kudüs MÖ 332'den 637'deki İslam fethine kadar, neredeyse aralıksız Roma-Bizans hâkimiyeti altında kaldı. Bu süreç içinde Kudüs'ün Yahudi kimliği tamamen sıfırlanmamış olsa bile Hıristiyanlık şehrin hâkim kimliği hâline gelmişti. Şehrin her yanına yapılan büyük ve gösterişli kiliseler, Bizans tarzı saraylar ve diğer imaretler bu hissi perçinliyordu.⁷ 637 yılında (H. 16) İslam ordusunun başında bulunan Amr b. Âs (ö. 43/664), Kudüs'ü fethetti.⁸ Şehir, kan dökülmeden Müslümanların eline geçti. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında⁹ yapılan anlaşmanın metnindeki iki madde¹⁰ dikkat çekicidir: Birinci

Judaism on Islam", *The Legacy of Israel*, ed. Edwin R. Bewan, Charles Singer, Oxford 1928, s. 132; Ali Cevâd, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980, c. 6, s. 518;; Hıdır, Özcan, *İsrailiyât Hadis İlişkisi –Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları–*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 40 vd.

⁶ el-Farukî, İsmail Racî, Luis Lamia Farukî, *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılab Yay. İstanbul 1999, 3. bsm. s. 70.

⁷ Busse, şehrin tamamen Hıristiyanlaştırıldığını savunur. Bkz. Busse, Heribert, "Omar's Image as The Conqueror of Jerusalem", *JSAI*, 1986, c. 8, s. 165.

⁸ Müslümanların Suriye ve Filistin topraklarının fetihleri hakkında bkz. Donner, Fred McGraw, *The Early Islamic Conquest*, Princeton 1981, 91-155; Gil, Moshe, *History of Palestine* (İng. çev. Ethel Broide), Cambridge 1992, s. 643-1099.

⁹ Bazı kimseler anlaşmanın Yahudilerle Müslümanlar arasında yapıldığını söylemişlerse de çoğunluğa göre, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında olmuştur. Anlaşmanın içeriği çoğunluğun görüşünü desteklemektedir. Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer (ö. 292/905), *Târîh*, thk.

maddeye göre, kiliselere ve içindeki kutsal eşyaya dokunulmayacağına dair söz verilmiştir. Bu maddeyle Kudüs, tarihinde belki de ilk kez şehri ele geçiren güçler tarafından yıkıma uğramamış, dini semboller ve binalar ayakta kalmıştır. İkinci madde uyarınca da Kudüs'e Yahudilerin sokulmayacağına dair teminat verilmiştir. Bu maddeden açıkça anlaşıldığına göre Yahudiler, Kudüs'te azınlık durumunda ve siyasî alanda oldukça güçsüzler haldelerdi. Kahire Genizah'ta bulunan bir metin, Yahudilerin Hz. Ömer'den, en azından 200 ailenin Kudüs'te kalmasına izin vermesini istediklerini, ancak onun sadece 70 aileye izin verdiğini, onların da Tapınak bölgesinin Güneybatısında bir yere iskân edildiğini göstermektedir. Değişik kaynaklar, Yahudilerin Kutsal Tapınakın yakınında dua etmelerine izin verildiğini kaydetmişlerdir. Daha geç dönemde yaşamış olan Abraham b. Hiyya (XII. yy.), aynı bölgede Yahudilere sinagog ve midraşlar kurmaları konusunda müsamaha gösterildiğini belirtmektedir.¹¹ Müslümanların Kudüs'ü fethetmelerinden sonra bölgeye pek çok Müslüman gelip yerleşti, bununla birlikte şehirde yaşayan insanların çoğunluğu hâlâ Hıristiyanlardan oluşuyordu. Rabbanî ve Karait kaynaklarından öğrendiğimize göre Tabariyye'de bulunan Talmudik Akademik'inin geç dönem Bizans ve erken dönem İslam Tarihi yıllarında Kudüs'e taşınması gibi önemli bir olayın kesin tarihi belli değildir.¹² Emevîler döneminde meydana gelen siyasî olaylar Kudüs'ün manevî itibarını ziyadesiyle arttırdı. Abdülmelik, bazı Yahudi ailelere kutsal mekanları koruma görevi verdi ve onları cizyeden muaf tuttu. Bununla beraber Kudüs'te bir devlet dairesi açtı ve şehrin duvarlarını tamir ettirdi.¹³

Görüldüğü üzere İslam'ın ortaya çıktığı ve yayıldığı dönemlerde Kudüs'te, diğer dinleri etkisi altına alabilecek doğrudan bir Yahudi egemenliğinden söz etmek zordur. Müslümanlar Kudüs'ü ele geçirdiğinde, şehir yaklaşık beş yüz yıl boyunca neredeyse tamamen Hıristiyanlaştırılmış bir halde bulunuyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, Yahudiliğin kutsal kitapları, efsane ve destanları, bunların ötesinde halk inançları, hikâye ve masalları Hıristiyanlık içinde ve bölgede yaşayan halkların kültürlerinde yaşamaya devam etmekteydi.

Bâbil, Bağdat'ın 88 km. güneyindeki Hille kasabası yakınlarında, Fırat'ın doğu kıyısında, yedi tepe üzerine kurulmuş bir şehirdi. Bâbil şehrinin tarihi MÖ 3000, bazılarına göre daha da eskilere kadar uzanır. İlk Bâbil'in eski bir Sümer şehri olduğu ve Akkadlar tarafından tamamen tahrip edilerek kendi dillerinde,

Abdülémir Mehnâ, Şeriketü'l-A'lâmî, Beyrut 2010, c. 2, s. 37. Muhtemelen Yahudilerle de ayrı bir anlaşma yapıldı.

¹⁰ Antlaşmanın tam metni için bkz. Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1987, 6. bsm. s. 487.

¹¹ Bkz. "Jerusalem", *EJ.*, c. 9, s. 1409; Buhl, F. "Kudüs", *MIA*, c. 6, ss.953-964, s. 953 vd.; Krş. Busse, Heribert, "Omar b. al-Hattab in Jerusalem", *JSAI*, 1984 c. 5, s. 73-119.

¹² "Jerusalem", agm.

¹³ "Jerusalem", agm.

yine aynı anlama gelen yeni bir isimle şimdiki harabelerin bulunduğu yere tekrar kurulduğu söylenmektedir. En parlak dönemini Babil'in asma bahçelerini yaptırmakla ünlü Nabukadnazzar döneminde (MÖ 605-562) yaşadığı söylenen Babil, MS II. yüzyılın başlarında şehir metruk bir haldeydi. Bâbil şehrinin bulunduğu yerdeki kalıntıların Bâbil'e ait olduğu, Araplar tarafından çok eskiden beri biliniyor ve bu yöreye "Atlâ'l-ü Bâbil" (Bâbil harabeleri) deniliyordu. Tevrat'a göre Bâbil, Nuh tufanından sonra ilk kudretli adam olan Nemrud'un krallığının başladığı Sinear (Sümer) ülkesindeki dört şehirden biridir.¹⁴ Burası, kendini beğenmişliğin, Tanrı'ya başkaldırışın, ahlâksızlığın ve büyücülüğün merkezi olarak kabul edilmiştir.¹⁵

Bâbil devleti yıkılmış, ancak onların kültürleri bölgede yaşayan halklarda varlığını devam ettirmiş; parlak günlerden kalma pırıltılı izler veya ibret verici dehşetengiz olayların köklü acıları, güçlü bir efsun gibi sonradan gelen nesilleri etkilemiş, onların ağızlarında efsaneleşmiş, edebî eserlere, şiirlere konu olmuştur.¹⁶ Bu konuda araştırma yapanlar, Yahudilikle alakalı kavramları incelerken, çoğunlukla Ölü Deniz Yazıtlarını, Bâbil bölgesinden çıkarılan kil tabletleri kaynak göstererek Yahudiliğin Bâbil'de kurulan devletlerin medeniyetlerinden etkilendiklerini ifade etmişlerdir.¹⁷ Bununla ilgili somut bir örnek, Yemen Yahudilerinin zamanı *Seleucid era*'ya (Anno Graecorum- AG) göre hesaplamış olmalarıdır. Bu kronoloji, en az IX. yüzyıla ait lahitlerin üzerinde bulunmaktadır.¹⁸ Bâbil etkisi sadece Yahudiler üzerinde değil, Güney Arabistan'da yaşayan tüm halklar üzerinde Main Devletinden beri bulunmaktaydı.¹⁹

Bâbil'in bir Yahudi merkezi sayılması, İslam'dan çok önceki tarihlerde Yahudilerin buraya sürgün edilmelerine ve orada uzun müddet kalmalarından ve burada oluşturulan kültürün halkın inançlarında, gelenek ve göreneklerinde yaşamaya devam etmesinden dolayıdır.

¹⁴ Yaratılış, 10/10.

¹⁵ Hezeikel, 16/1-3; Vahiy, 17/5.

¹⁶ Bkz. Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (I-VI)*, Adam Yay., İstanbul 2002, 6. bsm, c. 1, s. 149.

¹⁷ Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabcacı Yay., İstanbul 1999, s. 179. Yahudiliğin putperest dinlerden nasıl etkilendiği ve bunlara dair örnekler için bkz. Zağbi, Fethi Muhammed, *Teessürü'l-Yahudiyye bi'l-Edyâni'l-Veseniyye*, Tanta 1994, s. 435 vd.; Allegro, John M. *The People of the Dead Sea Scrolls*, London 1959; Yahudiliğin Hukuk, Tanrı, Peygamberlik ve Monoteizm gibi konularının kaynakları hakkında bkz. Meek, Teophile James, *Hebrew Origins*, New York 1960, s. 49 vd. Aksi yönde bir değerlendirme için bkz. Schauss, Hayyim, *The Jewish Festivals –From Their Beginning to Our Own Day–* (İng. çev. Samuel Jaffe), USA, 1938, 6. bsm. s. 3. Burada şöyle denilir: "Assyriologistlerin dediği gibi Sabbath (Cumartesi dini kuralları) Bâbil kaynaklı değildir."

¹⁸ Jacobs, "Yemen", *JE*.

¹⁹ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, s. 36; Sever, *İslâm'ın Kaynakları*, s. 31; Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, s. 63.

1.2. Yemen

Arabistan Yarımadası'nın güneyindeki köşesini içine alan bölge, Yemen olarak kabul edilir.²⁰ Kadim tarihte Yemen'le kastedilen bölge, Yunanlıların "Arabia Felix= Mutlu Arabistan" dedikleri bölgedir ve İlk dönemlerde Müslümanların tarif ettiği Yemen bölgesinden biraz daha geniştir. Belki de bu felix kelimesi, "Yemen" kelimesinin, bereket anlamında Arapçaya tercümesidir.²¹

Yemen bölgesinin, bu araştırmanın konusu açısından önemi, Yahudi kültürüne ait malzemelerin İslam literatürüne taşınmasında aracılık görevi üstlenen ravilerin önemli bir bölümünün Yemen kökenli olmasıdır. Araştırmacıların neredeyse ortak kanaatleri, geçmiş kavimlere dair Kur'an'da anlatılan kıssaların Yemen üzerinden Mekke-Medine'ye ulaştığıdır. Kıssaların beraberinde, onların etrafında örülü pek çok rivayetlerin, yine Yemen üzerinden gelerek hadis kaynaklarına karıştığını önceki İslam âlimleri de söylemektedir. Yahudi kültürünün İslam'a girişinde, Yahudilikten ihtida etmiş olanların önemli rol üstlendiklerine dikkat çeken araştırmacılar, bunlar içinde Yemen kökenli olanlara özel vurguda bulunmaktadır.²²

Yemen bölgesi, Arabistan'ın diğer bölgelerine kıyasla, daha büyük medeniyetlere sahip olmuştur. Tarihçilerin genel kanaatine göre Kutsal Tapınağın yıkılmasından (MS 70) sonra Yahudiler Arabistan'a ve oranın güney bölgelerine yayılmıştır. Nihayet Himyer'in son kralı Zu Nüvâs Yahudiliği kabul etmiş ve kendi halkından Hıristiyan olanları bir an önce dinlerinden döndürmek için baskı ve zulüm yapmaya başlamıştır.²³ Bu baskının nedeni, ülkesinde gözü olan Habeş kralıyla kendi ülkesinde yaşayan Hıristiyan nüfus arasındaki dini bağları kesmektir.²⁴ Aynı amaçla 523 yılında bölgede Hıristiyanlığın merkezi durumunda olan Necran'a saldırmış ve oranın halkını ya Yahudi olmak ya da öldürülmek konusunda tercih yapmaya zorlamıştır. Onlar bu ikilem karşısında şehit olmayı seçmişler, Zü Nüvâs da onları, kutsal kitaplarıyla

²⁰ Yemen ile ilgili olarak bkz. Porter, J.R., *Arabia Felix Israelites*, Jews and Christians, Arabia and the Gulf; from Traditional Society to Modern States, Lan Richard Netton, London 1986, ss. 3-17; Beeston, A.F.L., "The Religions of Pre-Islamic Yemen", *L'Arabie du sud. Histoire et Civilisation*, Paris 1984, c. 1, ss. 259-269; Beeston, "Judaism and Christianity in pre-Islamic Yemen", *L'Arabie du Sud. Histoire et Civilisation*, Paris 1984, c. 1, ss. 271-278; A. Neuabauer, "The Literature of the Jews in Yemen", *JQR*, 1891, c. 111, ss. 604-621; Smith, G.Rex, *Studies in the Medieval History of the Yemen and South Arabia*, Britain 1997; Yemen'in coğrafi durumu hakkında bkz. Kurt, Halil, "Yemen" *DİA*, c. 43, ss. 400-401.

²¹ Zeydan, Corci b. Habîb, *el-Arab kable'l-İslâm*, M. Hilâl, Mısır, 1922. s. 103.

²² Ahmed Emin, *Duhâ'l-İslâm*, c. 1, s. 350; *Fecrû'l-İslâm*, s. 162; "Yemen" *EJ.*, c. 16, s. 740-741; krş. Torrey, *The Jewish Foundation*, s. 20.

²³ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. 1, s. 95 vd.

²⁴ Habeşliler bu zengin bölgenin kontrolünü temin etmek ve Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na geçişi sağlamak istiyorlardı. Bkz. Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev. Doç. Dr. İsmet Kayaoğlu, AÜİF Yay. Ankara 1981, s. 62.

beraber, içi ateş dolu çukurlara atmıştır.

İslam'ın arifesinde Yemen'de çeşitli dinler yaygındı. Nüfus içinde putperestler, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler bulunmaktaydı. Yemen ve muhtemelen Hadramevt'te Yahudilik en yaygın din idi. Yemen'de de Yahudiler çeşitli şehirlere dağılmışlardı.²⁵ Bazı araştırmacılar,²⁶ Yahudiliğin bu bölgedeki geçmişi çok eskiye dayandırmaya ve Yahudilerin, Yemen'de birbiri arkasına yönetim sahibi olduklarını söylemelerine rağmen²⁷ son Himyerli kral Zü Nüvâs dışında Yemen'de herhangi bir melikin Yahudiliği seçtiği ve bu dini yaymak için çaba gösterdiği kesin değildir.²⁸ Museviliğin Güneybatı Arabistan'da yüzlerce yıllık bir geçmişi olmasına rağmen, Musevî aşiretler ve yerleşim birimlerindeki halk arasında –hatta Hicaz gibi kentleşme sürecindeki yörelerde bile- güçlü bir yaygınlık gösterememişti.²⁹ Güney Arabistan tarihinin son devirlerini temsil eden Himyerlilerde miladın altıncı yüzyılı başlarında evvela Yahudi dini yayılmaya çalışılmış, Himyer devletinin yıkılışından sonra da Hıristiyanlık rağbet bulmuştur.³⁰ Yemen'in Hıristiyan Habeşlilerce ele geçirilmesinden sonra iyi kötü var olan Yahudi etkileri de ortadan kaybolmaya başladı. Habeş istilâsından sonra Yemen'deki Yahudiler kendilerini toparlayamadılar. İslam dininin bölgeye yayılması esnasında, Yahudilerin herhangi bir mukavemeti bahis konusu olmamıştır.³¹

Yemen Yahudilerinin, yerleşim tarihlerinden itibaren Kutsal Kitap'a ve birtakım haggadik rivayetlere sahip oldukları söylenebilir. Talmud veya en azından onun bir bölümü Yemen'de biliniyor olmalıdır. Bununla birlikte Batıda olduğu kadar yaygın değildi. Müslüman müellifler İslam'ın ilk yıllarında yazının

²⁵ Jacobs, agm.

²⁶ Ahroni, Yahudiliği benimseyen bölge Araplarının, bu dinin bütün uygulamalarını günlük hayatlarında uyguladıklarını ifade etmektedir ki, bu, hem Ya'kûbî'nin tespitiyle hem de bu kabilelerin bazı uygulamaları –örneğin Yahudi olmayan kimselerle evlenmeleri çelişmektedir. Ahroni'nin görüşleri için bkz. Ahroni, *Yemenite Jewry*, s. 48.

²⁷ Bkz. Jacobs, "Yemen" *JE.*; Lecker, *Jews and Arabs*, XIII, XIV ve XV. makaleler. Bununla birlikte batılı araştırmacılar içinde Yemen bölgesindeki Yahudilerin Arap asıllı olup, sonradan Yahudileştiğini söyleyenler de vardır. Bkz. Ahroni, *Yemenite Jewry*, s. 42. Burada A. Ruppin'in *The Sociology of the Jews* adlı eserinden nakilde bulunan Ahroni, Yemen Yahudilerinin ırk olarak Yahudi olmadıklarını, aksine onların Yahudileşmiş Araplar olduklarını ifade eder.

²⁸ Rivayete göre Zü Nüvâs'tan önce, Yemen Meliki Tubba' b. Hassân, Medine'den dönüşünde yanında Yahudi alimler de getirmiş ve Yahudiliği Yemen'de yaymıştır. Ya'kûbî, *Târîh*, c. 1, s. 243.

²⁹ Sever, Erol, *İslâm'ın Kaynakları 1*, Analiz Basım, İstanbul 1995, 2. bsm, s. 210.

³⁰ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, s. 37. Yahudi ve Hıristiyan kabilelerden bazılarının isimleri hakkında bkz. Ya'kûbî, *Târîh*, c. 1, s. 310; İbn Hazm, Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd el-Endelüsî (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Ma'ârif Kahire tsz. 5. bsm. s. 491.

³¹ Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılması*, AÜİF Yay. Ankara 1982, s. 18. İzzet Derveze, Yemen'de hiçbir Yahudi'nin olmadığını, şayet olsaydı, Hz. Ömer devrinde onların da diğerleri gibi Arabistan'dan çıkarılması icap edeceğini söyler. Bkz. Derveze, Muhammed İzzet, *Asru'n-Nebî ve Bîetuhu kable'l-Bi'se*, Beyrut 1964, s. 726.

Yemen’de, Medine’de olduğundan daha gelişmiş olduğunu belirtmektedirler.³²

Miladi yedinci yüzyıla, yani İslam’ın Yemen’e ulaştığı zamanlara gelindiğinde, açıkça denilebilir ki, İslam’ın kuruluş yıllarında onu etkisi altına alabilecek güçlü bir Yahudi Medeniyeti bulunmamaktaydı. Hadis rivayetlerine karışanlar, bölge halklarının Sümerlerden, Bâbil’den, Yahudi-Hıristiyan öğretilerinden ve daha pek çok kaynaktan kulaktan duyma bir şekilde öğrendikleri ve asırlar boyunca anlatılan söylencelerle binbir şekle soktukları efsaneler olmalıdır. İbn Haldûn’un da belirttiği gibi, Yemen de dahil olmak üzere Araplar arasında yaşayan Yahudiler, onlar gibi bedevî idi ve onların Yahudilik-Yahudi şeriatı hakkındaki bilgileri sıradan bir Ehl-i Kitap’ın bilgisinden daha fazla değildi; duydukları şeyleri tahkik edecek imkânlardan da yoksun idiler.³³

İslamiyet ortaya çıktığı zaman Güney Arabistan peş peşe gelen yabancı siyasî baskıların altında yıpranmış, sosyal açıdan parçalanmış ve ekonomik açıdan zayıflamış durumdaydı. Bölgede öteden beri mücadele hâlinde olan Yahudilik ve Hıristiyanlık henüz bütünüyle halk tarafından benimsenmemişti; halkın çoğunluğu hâlâ putperestti. Yemen Yahudileri Filistin’deki dindaşlarıyla irtibat hâlinde değillerdi.³⁴ Bazı kabilelerin Zülhalasa, Zülkeffeyn, Yegûs, Yeûk ve Nesr gibi putları vardı; ancak Kâbe kutsal bir mekân olarak tanınır ve hac mevsiminde ziyaret edilirdi.³⁵ İslam Yemen’e ulaşmadan önce, yaklaşık elli yıl boyunca devam eden İran hâkimiyeti, Zerdüştlüğün Yemen’e girmesine neden oldu. Bu süreçte binlerce İranlı asker, memur ve idareci, yerli kızlarla evlenerek sonradan “Ebnâ” adı verilen yeni ve kalabalık bir sınıfı ortaya çıkardı. M. 629 yılında Bâzân, Hz. Peygamber’in kendisini İslam’a daveti üzerine Müslüman oldu ve valilik görevi yine onda kaldı.³⁶ Hz. Peygamber onlara İslam’ı öğretmek için ashaptan bazı kimseleri gönderdi. Muaz b. Cebel

³² Kannûcî, Sıddîk b. Hasen (ö. 1307/1889), *Ebcedü'l-ulûm vel-vasıyyü'l-merkûm fi beyâni ahvâlil-ulûm*, thk. Abdulcebbar Zekkâr, Menşûrâtu vizâretü's-sekâfe, Dimeşk 1978, c. 1, s. 157. Buradaki ifade şöyledir: “Himyer’in ‘el-Müsned’ adı verilen harfleri birbirinden ayrı bir yazısı vardı ki, kendi izinleri olmadıkça başkalarına öğretilmesini yasaklamışlardı.” Ayrıca bkz. İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Mansurî (ö. 808/1406), *Tarih* (Kitabü'l-İber), Dâru'l-Fıkr, Beyrut 2001, c. 1, s. 526.

³³ İbn Haldûn, *Tarih*, c. 1, s. 555. Bernard Lewis, Arnold Toynbee’nin Yahudiliği ve diğer bazı antik dünyadan beri varlığını sürdüren azınlık grupları tanımlarken “Fosil” kelimesini kullandığında tepkiyle karşılandığını; ancak bu tespitin Asya’nın güneyindeki ve doğusundaki, yalıtılmış, hareketten yoksun, Yahudi cemaatleri için yapılmasının saçma olmayacağını söyler. Bkz. Lewis, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, İmge Yay. Ankara 1996, s. 8.

³⁴ Bkz. Goitein, *The Jews of Yemen*, Arberry, A.J., *Religion in the Middle East*, Cambridge Univ. Press, London 1969, c. 1, s. 226.

³⁵ Algül, Hüseyin, “Himyerîler”, *DİA*, c. 18, ss. 62-3, s. 62.

³⁶ Fayda, Mustafa, “Bâzân”, *DİA*, c. 5, s. 283-284.

bir heyetin başkanı olarak, bu gayeyle Yemen'e gönderilmiştir.³⁷ Muaz'a verilen mektupta, diğer tavsiyelerin yanı sıra Müslüman olanlardan zekât alınmasını, Ehl-i kitap'tan ise cizye alınmasını istemiştir. Bu emir, Yemen meliklerinin idaresinde Ehl-i Kitap'ın var olduğunu gösterir. Hicretin onuncu yılında da Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Peygamber tarafından bir mektup ile birlikte Yemen'e gönderildi. Hz. Ali onlara, Hz. Peygamber'in mektubunu okuyunca bütün Hamdanlar Müslüman oldular.³⁸ Hz. Ali, daha sonra Aden'e kadar giderek, orada yaşayanları İslam'a davet etti. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman İslamiyet San'a'ya kadar yayılmıştı.

Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) halifeliği döneminde Yemen'de yalancı peygamberler türedi ve zekât vermek istemeyenlerin irtidat hareketleri görülmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Yemen'e kuvvetler göndererek bunlarla mücadele etti.³⁹ Bu mücadele Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde de sürdürülerek, Yemen tamamen İslam hâkimiyetine girdi. İrtidat ettiği söylenenler içinde Eş'as'ın⁴⁰ adı, önder konumunda geçmekte ve bu şahsın Yahudilikten İslam'a ihtida etmiş olduğu iddia edilmektedir.⁴¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Arabistan ve çevresinde uzun yıllardan beri yaşayan Yahudiler bulunmaktaydı; onların bazıları İsrail ırkından olup, çeşitli dönemlerde bölgeye göçmüş olanlar, bazıları da aslen Arap olup Yahudileşmiş

³⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Ma'âfirî (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1955, c. 2, s. 590.

³⁸ Taberî, *Târîhu'r-Rûsül ve'l-Mülûk* (I-XI), thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Mearif, Mısır tsz., c. 3, s. 132; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, Dâru Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut 1987.

³⁹ Ya'kübî, *Târîh*, c. 2, s. 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 205.

⁴⁰ Ebû Muhammed Ma'dikerib b. Kays el-Eş'as (ö. 40/661), 631 yılında Kindelilerden oluşan kalabalık bir heyetin başında Medine'ye gitti ve Hz. Peygamber ile görüşerek Müslüman oldu. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ferve (Kureybe) ile nikahlandı ancak onu memleketine götürmesine izin verilmedi. Aynı tarihte Resul-i Ekrem de onun kız kardeşi Kuteyle ile nişanlandı. Bir müddet sonra Kuteyle Medine'ye doğru hareket ettiyse de Resulullah'ın vefat haberi üzerine memleketine geri döndü. Eş'as Ebû Bekir'in hilafetinin ilk zamanlarında Hadramevt ve Kinde valisi Ziyâd b. Lebîd'in zekat hususunda bir Kindeliye yaptığı haksız muameleden dolayı, kendisini destekleyen bazı Kindelilerle birlikte isyan etti. Bu isyan hareketi uzun sürdü. Nihayet Ebû Cehil'in oğlu İkrime, emrindeki kuvvetlerle Eş'as'ı Nuceyr Kalesi'nde kısırdı. Eş'as, ileri gelenlerden on alinenin öldürülmemesi karşılığında teslim olacağını bildirdi ve anlaşma teklif etti. Bu teklif kabul edildi. Halife'den kimsenin öldürülmemesini emreden fermana rağmen kaledelikler öldürüldüler. Eş'as kendi hakkında kararı Halife'nin vermesini talep etti. Halife'nin huzuruna çıkan Eş'as kendini savundu, dinden dönmediği hususunda yemin etti; affedilmesini ve nişanlısı Ümmü Ferve (Ebû Bekir'in kız kardeşi) ile düğününün yapılmasını istedi. Ebû Bekir onu affetti ve kız kardeşiyle evlendirdi. Eş'as bundan sonraki hayatında İslâm uğruna fetihlere katılmış ve önemli yararlılıklar göstermiştir. Bkz. Çubukçu, Asri, "Eş'as" *DIA*, c. 11, s. 455-456. Burada Eş'as'ın Yahudi asıllı olup olmadığından söz edilmemektedir.

⁴¹ Bkz. Lecker, "Judaism among Kinda and the Ridda of Kinda", *Jews and Arabs*, XIV. makale, s. 639.

kabilelerdi. Yahudiler küçük kabileler hâlinde yaşamaktaydılar ve aralarında bir birlik yoktu. Araplar gibi bedevî veya yarı bedevî bir hayat yaşadıkları için Arabistan'da büyük medeniyetler inşa edebilecek bir güce ulaşamamışlar, sürekli olarak Arapların sosyal ve siyasal güçlerinin gölgesinde kalmışlardı. Yahudiler, yaşam tarzı olarak büyük oranda Araplaşmışlardı; Arapça konuşur, Arapça şiirler söylerlerdi. Akralalık kurmak dahil, Araplarla her türlü sosyal-medeni ilişkileri bulunmaktaydı. Yahudiler dinlerine saygılıydılar, bununla birlikte, özellikle Arabistan içlerinde yaşayanlar, dinleri hakkında yeterince bilgiye sahip değillerdi. Araplar, Yahudileri hor görmekle birlikte, Kitap sahibi oldukları için, onların dinlerine saygı göstermekteydiler. Yahudilerin Araplar nezdinde en çok ilgi uyandıran yönleri, anlattıkları mitolojiler ve geleceğe dair kehanetlerdi.

2. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman olan Yahudiler

Yahudi kültürünün İslam'a girmesinde birinci derecede sorumlu tutulan kimseler, Yahudilikten ihtida edenler olmuştur. Hicretten sonraki dönemden Hz. Peygamber'in vefatına kadar Yahudilikten Müslümanlığa dönen kişilerin sayıları azdır. Bu mühtedilerden bazılarının adları bir rivayette "Abdullah b. Selâm, Sa'lebe b. Sa'ye, Üseyd b. Sa'ye, Esed b. Ubeyd ve diğerleri..." biçiminde kaydedilmiştir.⁴² Bu şahıslar, Abdullah b. Selâm hariç, rivayet yönüyle meşhur olmuş kişiler değildir.

Yahudilikten ihtida edenler, hakikati ikrâr eden kimseler olarak görüldüğünden, Müslümanlar onların sözlerine rağbet gösteriyorlardı. Bunun somut ifadesini fıkıh usulüne dair kitaplarda görmek mümkündür: "Bizden öncekilerden, bir peygamberden veya Yahudilikten Müslümanlığa ihtidâ eden Abdullah b. Selâm ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi birinin diliyle bize (bir hüküm) ulaşmışsa ve mensuh veya mahsus değilse, o hüküm bizim için de şeriatır."⁴³

Müslüman ravilerce ilgi gören mühtediler, birçok konuda, çoğunlukla kulaktan duyma bilgileri her fırsatta anlatmışlar, muhtemelen anlatılan bu rivayetler sonraki nesiller arasında genişleyerek yayılmaya devam etmiştir. Oysa benzer nakiller, kutsal kitaplardan doğrudan nakledildiğinde Müslümanlar onlara itibar etmiyordu. Bu nedenle, iktibas edilen bilgiler çoğunlukla kaynak belirtilmeden verilmiş veya muteber bir kaynağa, yani ilk mühtedilere nispet edilmiş olabilir. Sahabeye kadar varan bir rivayet zincirinin, Hz. Peygamber'e ref edilmesi nadir olan şeylerden değildir. Buna dair bir örneğin Hâkim en-Neysâbü'rî tarafından kaydedildiğini biliyoruz. Hâkim, cuma günüyle ilgili

⁴² Taberî, Muhammed İbn Cerîr İbn Yezîd İbn Hâlid (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, c. 5, s. 691; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân il-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tîbe, Riyad 1999., c. 2, s. 468.

⁴³ Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Irşadü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlimi'l-Usûl*, thk. Ebû Hâfîs Sâmî b. el-Arabî, Dâru'l-Fadîle, Riyad 2000, c. 2, s. 985.

Abdullah b. Selâm'dan mevkûf⁴⁴ bir haber naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: “Bu hadisin senedi sahihtir ancak, onu Buhârî ve Müslim, kitaplarına almamıştır. Hadis mevkûf değildir; çünkü Abdullah b. Selâm, kadîm (tarih) bilgisinde bütün ashâb içinde önde yer almaktadır. O bu haberi birçok yerde Hz. Peygamber'e isnad etmiştir. En iyisini Allah bilir.”⁴⁵

2.1. Abdullah b. Selâm (ö. 43/663)

Benû Kaynuka' Yahudilerinden⁴⁶ olan Abdullah'ın asıl adı el-Husayn'dır. Meşhur olan görüşe göre Hz. Peygamber Medine'ye hicret yolculuğunda Kuba'ya ulaştığında, el-Husayn ona gelmiş ve meşhur üç sorusuna tatmin edici cevaplar alınca Müslümanlığı kabul etmiş,⁴⁷ Hz. Peygamber de ona Abdullah adını vermiştir. Abdullah b. Selâm'ın adı bazı ayetlerin sebeb-i nüzûlünde de geçmektedir.⁴⁸ Onun Medine içinde hatırı sayılır bir âlim olduğu ittifakla kabul edilmiş, Tevrat'ı çok iyi bildiği nakledilmiştir.⁴⁹ Onun, Talmud'u bilip bilmediği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁰

Abdullah, Müslüman olduktan sonra, Kur'an'ın İsrailoğulları ile ilgili ayetleri başta olmak üzere, kapalı görülen ayetlerin tefsiri konusunda müracaat edilen biri olmuştur. Bununla birlikte hadis kaynaklarında ondan gelen rivayetler, Müslim ve gayrimüslim birçok yazarın büyüttüğü kadar çok değildir. Özellikle Hz. Peygamber ile diyalogları sadece birkaç rivayette kaydedilmiştir. Rivayetlerinin çoğunluğu mevkûfdur. Abdullah b. Selâm'dan gelen rivayetlerin genel olarak Ka'bu'l-Ahbâr'dan gelen haberlerden, uzunluk ve muhtevâ olarak daha az abartılı, sayı olarak da daha az olduğu görülür. Bununla birlikte ondan gelen bazı rivayetlerin de masalsı özellikler taşıdığı dikkat çekmektedir.⁵¹ Bu tür rivayetlerin bir bölümüyle Abdullah b. Selâm'ın ilgisinin olmadığı, onun adına sonradan uydurulduğu,⁵² bazen de tam aksi yönde, onun bazı mevkûf haberlerinin bazı yerlerde başka bir sahabiye, hatta Hz. Peygambere ulaşan bir senedle rivayet edilmiş olduğu görülmektedir. Evren ve insanın yaratılışı, peygamberler, fiten ve melâhim ve özellikle Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu kanıtlama amaçlı rivayetlerin bir bölümünün Abdullah b. Selâm adına

⁴⁴ Sahabeden rivayet edilen söz, fiil ve takrir olan mevkuf hadislerin senetleri diğer sahih (merfu) hadisler gibi peygambere ulaşmamaktadır.

⁴⁵ Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, c. 4, s. 613.

⁴⁶ “Abdallah Ibn Salam”, *EJ*, c. 2, s. 54.

⁴⁷ Buhârî, *Sahîh*, Enbiyâ, 60/1. Horovitz bu olayın düzmece olduğu kanaatindedir. Bkz. “Abdullah b. Salam”, *MIA*, c. 1, s. 41.

⁴⁸ Taberî, *Tefsîr*, c. 21, s. 127.

⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, Menâkıb, 61/26.

⁵⁰ Mustafa Fayda, onun Talmud'u da babasından öğrendiğini bildirmektedir. Bkz. “Abdullah b. Selâm”, *DIA*, c. 1, s. 135.

⁵¹ Taberî, *Tefsîr*, c. 18, s. 30.

⁵² Krş. Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 150, Horovitz, “Abdullah b. Selâm”, *MIA*, c. 1, s. 42.

uydurulmuş olma ihtimali yüksektir.⁵³ Oğulları Muhammed ve Yusuf başta olmak üzere, Ebu Hüreyre, Enes b. Malik, Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) vb. kişiler Abdullah b. Selâm'dan hadis rivayet etmişlerdir. Buhârî ve diğer muhaddisler ondan gelen rivayetlerden senedlerini sahih gördüklerini rivayet etmekte bir sakınca görmemiştir; zaten onun sahabiliğinde herhangi bir kuşku olmadığından, tenkit usûlü gereği cerhe tâbi tutulmamıştır.

2.2. Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-3)

Ebu İshâk Ka'b b. Mâtî' b. Heynû' el-Himyerrî el-Yemânî, Yemen'de yaşayan Zû-ayn (Zülkelâ) soyundan gelmektedir. Öldüğünde yüz yaşını geçkin olduğu nakledilmektedir.⁵⁴ Müslüman olmadan önce Yahudi olan Ka'b'ın, İslam'ı seçen bir mühtedi olarak tarih sahnesine çıkışı, muteber görüşe göre Hz. Ömer dönemine rastlamaktadır.⁵⁵ Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Tevrat'ta haber verildiğine dair çeşitli rivayetlerin sahibi olmasına rağmen Müslümanlığının neden bu kadar geciktiği merak konusudur.⁵⁶ Şam'da yaşamış ve 32/652 yılında orada ölmüştür.⁵⁷

Ka'b, kendi döneminde yaşayan bir kısım müksirîn sahabiler ve tabiîn tarafından Yahudi kutsal kitaplarını çok iyi bilen bir ilim deryası olarak kabul görmüş, yaratılış, gelecekle ilgili haberler, kıyamet, cennet cehennem gibi gayba dair bilgiler, kehânetler vb. konularda görüşü sorulan biri olmuştur. Yahudi kaynaklarda Ka'b hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵⁸ "Ahbâr" lakâbı onun ilmi bir pâyesi olmalıdır. İbranice "Haver"den gelen Habr ya da Hibr'in çoğulu olan bu kelime Filistin Yahudi akademilerinde haham rütbesinin altındaki bilginler için kullanılan bir unvandı.⁵⁹ Bazılarına göre Rabbi rütbesinden sonra gelen ilmî bir unvandır.⁶⁰ Habr'ın anlamı hakkında Hz.

⁵³ Benzer ve bazı yerlerde aşırı tespitler için bkz. Wasserstrom, Steven M., *Between Muslim And Jew: The Problem of Symbiosis under Early Islam*, Princeton 1995, s. 175.

⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî (ö. 852/1458), *Tehzîbü't-Tehzîb (I-IV)*, M. er-Risâle, tsz. c. 3, s. 471.

⁵⁵ Krş. Perlmann, Moshe, "A Legendary Story of Ka'b al-Ahbar's Conversion to Islam" *Joshua Star Memorial Volume*, New York 1953, ss. 85-99.

⁵⁶ Sa'id ibn Müseyyeb'ten gelen bir rivayete göre ona, neden bu kadar geç Müslüman olduğu sorulduğunda o, bunun kıssasını anlatmıştır. Ancak bu kıssanın ne olduğu rivayette açıklanmıyor. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 471.

⁵⁷ Ka'bu'l-Ahbâr hakkında bkz. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâit-Türâs, Beyrut 1952, c. 7, s. 161; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî el-Büstî (ö. 354/965), *Meşâhirü Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdi b. Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 145; İbn Hibbân, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad 1978, c. 5, s. 333-334; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, c. 24, s. 189-193; Wasserstrom, *Between Muslim and Jews*, s. 48-54; Atmaca, Veli, "Hadisde İsrailiyâta Bakış II: Ka'bu'l-Ahbâr", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 3, ss. 163-180.

⁵⁸ Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, s. 113.

⁵⁹ Lewis, age. s. 113.

⁶⁰ Schmitz, M. "Ka'bu'l-Ahbâr", *MIA*, c. 6, s. 3.

Peygamber'e nisbet edilen "Kim önceki yedi (kitabı)⁶¹ alırsa o kişi habr'dır."⁶² şeklinde zayıf bir hadis bulunmaktadır.

Ka'b'ın Müslüman olmadan önceki hayatı ve ne iş yaptığı hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamış, Müslümanlığa girişi hakkında da birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre Ka'b, Resulullah zamanında Yemen'e giden Hz. Ali ile görüşerek İslamiyet'i kabul etmiştir;⁶³ bazılarına göre Hz. Ebu Bekir döneminde⁶⁴ bazılarına göre ise Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethi sırasında Müslüman olmuştur.⁶⁵

Ka'b, Hz. Ömer ve Süheyb er-Rûmî (ö. 38/658) gibi sahabîlerden hadis rivayet etmiş, Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivayette bulunmuştur. Ancak bu rivayetlerin toplamı, doğrudan Ka'b'tan gelen rivayetlere nazaran çok azdır. Asıl önemli olan hangi sahabîlerin ondan haber rivayet ettikleridir. Ka'b'tan hadis rivayet eden sahabeden başlıcaları, Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Ebu Hüreyre ve Muaviye b. Ebî Süfyân'dır (ö. 60/679). Bu sahabîler Ka'b'dan duyduklarını başkalarına rivayet ederken onun adını bazen veriyor, bazen de vermeyip doğrudan rivayet ediyorlardı. Tabiîn arasından da Ka'b'dan rivayette bulunan kalabalık bir cemaat vardır.⁶⁶ Aslına bakılırsa Ka'b, başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabîler tarafından –ki bunlar arasında Abdullah b. Selâm da vardır– yalan söylemekle itham edilmiş, onun için "Allah'ın düşmanı" gibi yergi ifadeleri kullanılmıştır. Bunun nedeni muhtemelen duyduğu her şeyi gelişigüzel nakilde bulunmasıydı.⁶⁷ İsrailoğullarından rivayet etmek caiz görüldüğünden, hadis rivayetindeki titizliğiyle tanınan İmam Mâlik bile onun bazı rivayetlerini kendi kitabına almış, Dârimî, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Neseî onun rivayetlerini kabul etmiştir. Cerh ve tadil alimleri, onun hakkında olumsuz bir şey söylememişler; aksine bilgisinin çokluğundan, züht ve takvasından bahsetmişlerdir.

Kur'an ayetlerinin büyük çoğunluğuyla, özellikle de geçmiş milletlerle ilgili

⁶¹ Bu kitapların hangi kitaplar olduğu belirtilmemiştir.

⁶² İbnü'l-Kâni, Ebu'l-Hüseyn Abdülbâkî (ö. 351/962), *Mu'cemü's-Sahabe*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh Mısrati, Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, Medine 1997, c. 2, s. 246.

⁶³ Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzi*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984, c. 3, s. 1082-1083.

⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. 3, s. 471. Bu kaynakta onun Hz. Ebu Bekir döneminde Medine'ye geldiği bildirilmektedir.

⁶⁵ Kandemir, M. Yaşar, "Ka'b el-Ahbâr", *DİA*, c. 24, ss.1-3, s. 1-2; "Ka'b al-Ahbâr", *EJ*, c. 10, s. 488.

⁶⁶ Kandemir, "Ka'b el-Ahbâr", *DİA*, c. 24, s. 2.

⁶⁷ Bu konudaki rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyât*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s. 94 vd.; Krş. Halperin, David J ve Newby, Gordon D., "Two Castrated Bulls: A Study in the Haggadah of Ka'b Al-Ahbar", *AOSJ*, 1982, c. 102, s. 631-638; Ka'b'in art niyetli biri olup, İslâm'ın içine Yahudi rivayetlerini kasten soktuğuna dair suçlamalar bulunmaktadır. Değerlendirmeler için Bkz. Küçük Abdurrahman, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Yay. İstanbul tsz. s. 28.

hemen her konuda Ka'b'tan gelen birçok nakil bulmanın mümkün olması, onun yaşadığı dönemde israiliyat konularına duyulan merakın büyüklüğünü, Ka'b'ın sahabe, tabiîn ve tebeü't-tabiîn arasındaki popülerliğini ve yine onun Kur'an'a ve diğer kitaplara, aynı zamanda hikâye ve efsanelere ne kadar meraklı olduğunu göstermektedir.

2.3. Tebî' b. 'Âmir el-Himyerî (ö. 101/719)

Tebî' muhadramlardan olup, kitaplar okumuş âlim biri olarak tanıtılmaktadır.⁶⁸ Tebî' b. Âmir el-Himyerî'nin künyesi, Ebu Ubeyde veya Ebu Ubeyd'dir. En çok Ka'b'dan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Ebu'd-Derdâ'dan (ö. 31/651) da rivayetleri vardır.⁶⁹ Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Mücâhid (ö. 102/720) ve bir grup ravi ondan rivayet etmişlerdir. İbn Hacer'in kaydına göre Ahmed b. Muhammed b. İsâ (ö. 428/1037), *Târîhu'l-Himsiyyîn*'de onu, sahabeden sonra gelen ilk tabakadan saymıştır. Onun Müslüman olması da Hz. Ebu Bekir dönemine kadar gecikmiştir. O da Ka'b gibi, Resulullah'ın ashâbı döneminde kıssa anlatan biridir. İbn Sa'd, onun Şam halkı tabiîn'in ikinci tabakasından olduğunu söyler. Onun anlattığına göre Tebî', kitaplar okumuş âlim biridir. 101 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir. Nesaî (ö. 303/912) ondan, Ka'b'ta maktu olan bir hadis nakletmiştir.⁷⁰ Tebî'den gelen rivayetler sayı olarak fazla yekûn tutmamaktadır.

2.4. Nevf b. Fedâle el-Bikâli (ö. 90/708)

Ebu Reşîd Nevf b. Fedâle el-Bikâli, ulemeden (veya hükemadan) biriydi.⁷¹ Buhârî, onun kimliğini "Nevf b. Fedâle Ebu Yezîd el-Bikâlî el-Himyerî, nesebi: İbn Ebî'l-Esved'dir" şeklinde tespit etmiştir.⁷² Nevf b. Fedâle'den rivayet edenler arasında Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713) de bulunmaktadır.⁷³ Ashaptan Abdullah b. Amr ile görüşmüştür.⁷⁴ Abbott, Yahudi ve Hıristiyan kültürüne ait

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* c. 1, s. 257.

⁶⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhamed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşâr Avvâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, c. 4, s. 413.

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 1, s. 446. Ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., c. 2, s. 159; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. 2, s. 447; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 6, s. 122; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 4, s. 312; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münîr Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zührî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, c. 9, s. 455; İbn Mâkûlâ, Alf b. Hibetullah b. Ebî Nasr (ö. 475/1082), *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telefi ve'l-Muhtelefi fi'l-Esmâi ve'l-Künâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. 1, s. 492. Son kaynakta Tebî'in künyelerinden birisinin de Ebû Himyer olduğu belirtilmektedir.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. 8, s. 505.

⁷² Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, c. 8, s. 129.

⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* c. 4, s. 249.

⁷⁴ İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani (ö. 241/855), *Müşned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, c. 11, s. 542; Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî Ebû Abdillâh (ö. 288/901), *Kitâbü'l-Fiten*, thk. es-Sümeyr Emin ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1991, c. 2, s. 630.

bilgileri İslam kaynaklarına sokan kişiler arasında Nevf'i de gösterir.⁷⁵ Nevf'in hâlinin mestur olduğu⁷⁶, İbn Abbas'ın, onu bir rivayetinde istinâden yalanladığı, hatta ona "Allah'ın düşmanı" dediği anlatılır.⁷⁷ Bununla birlikte bazı kaynaklarda Nevf, salih bir zat olarak tanıtılmıştır.⁷⁸ Nevf b. Fadâle'nin rivayetlerinin çoğunlukla, alışılmış tarzda efsanevi bilgiler olduğu görülür. Telif tarihi daha eski olan kaynaklarda daha az bulunan bu rivayetler genelde onda mevkûf olup, züht, fiten ve acâibu'l-mahlûkât olarak nitelendirilebilecek türden hadislerdir.⁷⁹

3. Yahudiliğe ait yazılı ve sözlü kaynakları araştıran Müslümanlar

Hadis ravileri içinde, kendileri Yahudi kökenli olmadığı halde, kitaplar okumuş olan kimselerden söz edilmektedir. Burada kastettiğimiz, İslam literatüründe "el-kütüb" (kitaplar) adıyla geçen ve bunlarla gerçekte ne kastedildiğini bilemediğimiz kitaplardır. İslam dünyasında önceki "Kitaplar" ile genelde Tevrat, Zebur ve İncil anlaşılır. Fakat bu ravilerin kutsal metinlerin yanı sıra, edep ve vaaz türü kitaplar okuduklarını düşünmekteyiz. Bu kitapların içinde destansı olaylar, kıssalar, öğütler, şiirler vb. birçok malzeme olduğundan toplumda daha yaygındı. Kitaplar okuduğu belirtilen raviler arasında birkaç sahabî ve tabiîn adı öne çıkmaktadır.

3.1. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)

Hicretten üç yıl kadar önce Mekke'de doğmuştur. Hicretten muaf tutulanlardan (mustaz'af) olan annesiyle beraber hicret yılı Mekke'de kalmış, babasıyla beraber Fetih yılında (630) veya ondan daha erken bir zamanda hicret etmiştir.⁸⁰ İbn Abbas'ın, Hz. Osman devrinden itibaren çeşitli vesilelerle Arap Yarımadası'nın dışına çıktığı, Kuzey Afrika, Cürcan, Taberistan ve İstanbul'a gittiği rivayet edilmektedir. Araştırmacı bir kişiliğe sahip olan İbn Abbas'ın bu ziyaretlerinde birtakım karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yaptığı düşünülebilir.

İbn Abbas'ın, Ehl-i Kitap'tan olup Müslümanlığı sonradan kabul etmiş kişilerden rivayette bulunduğu, bazı kaynaklarda yer alan bir husustur.

⁷⁵ Abbott, Nabia, *Studies in Arabic Literary, Historical Texts, Qur'anic Commentary and Tradition*, The University of Chicago Press, London 1957, c. 2, s. 8.

⁷⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dârü'r-Reşîd, Suriye 1986, s. 567.

⁷⁷ Buhârî, *Sahîh*, Tefsîr, 64/Sûre 18/3.

⁷⁸ "Nevf b. Fadâle el-Bikâlî, "Kitaplar" okur, hayra çağırır, şerden sakındırır... bir zat idi." Bkz. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1988, c. 6, s. 48.

⁷⁹ Nu'aym, *Fiten*, c. 1, s. 356; c. 2, s. 561, 630, 632, 643; Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed (ö. 369/979), *Kitâbü'l-Azame*, thk. Rızâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dârü'l-Âsime, Riyad 1998, c. 2, s. 748; c. 3, s. 1045; c. 4, s. 1308, 1432; c. 5, s. 1521, 1680, 1719; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. 1, s. 79; c. 6, s. 48-54.

⁸⁰ Çakan, İ. Lütfî ve Eroğlu Muhammed, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, c. 1, ss. 76-79, s. 77.

Örneğin, rivayete göre İbn Abbas, Ka'b'ul-Ahbâr'a, Hz. Peygamber'in sıfatlarının Tevrat'ta nasıl yer aldığını sormuş, o da ona, Mekke'de doğup, Medine'ye hicret edeceğine kadar ayrıntılı biçimde cevap vermiştir.⁸¹ Bunun da ötesinde onun, Amr b. Âs (ö. 43/664) ile birlikte bir ayetin metninin nasıl okunacağına dair Hz. Peygamber'den bir şey duyup duymadığını öğrenmek amacıyla Ka'bu'l-Ahbâr'a müracaat ettikleri bildirilmiştir.⁸² Özellikle tefsir kitaplarında İbn Abbas'a isnad edilen çok sayıda israiliyata rastlamak mümkündür. Bu rivayetlerin çoğunun İbn Abbas'la ilgisinin olmadığı, sonradan ona nispet edildiği bilinmektedir. Diğer taraftan Buhârî'nin bir rivayetine göre İbn Abbas, Ehl-i Kitap'a soru sorulmasına şiddetle karşı çıkmakta, onlara soru soranları kınamaktadır.⁸³ Buhârî'nin bu rivayeti, sahabe döneminin sonlarına doğru insanların Ehl-i Kitap menşeli bilgilere rağbet ettiklerine işaret eden bir haber olarak da değerlendirilebilir.

3.2. Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684-5)

Hadis rivayetinin en önemli ravilerinden biridir. Hicretten yedi yıl sonra on üç, on dört yaşlarındayken Medine'ye hicret etmiş, çeşitli savaşlara katılmıştır. Şam'da⁸⁴ veya Mısır'da⁸⁵ vefat etmiştir. Abdullah b. Amr, Ehl-i Kitap bilgilerine meraklı olan, Süryânice'yi iyi bilen, Tevrat'ı ve "Kitaplar"ı okuyan biriydi.⁸⁶ Bununla birlikte ondan gelen rivayetler içinde israiliyat olarak nitelendirilebilecek hadislerin sayısı nispeten azdır. Örneğin Taberî'nin Tarih ve Tefsiri, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Kütübü's-Sitte ve diğer önemli hadis kaynakları tarandığında Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah İbn Abbas, Vehb b. Münebbih, Muhammed b. İshâk gibi ravilerin rivayetlerinde bulunan israiliyat yoğunluğunun Abdullah b. Amr b. As'ın rivayetlerinde bulunmadığı görülmektedir.

Ebu Hüreyre'nin, İbn Amr'ın, kendisinden daha çok hadis bildiğini söylediği rivayetin açıklamasında İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), hadis kaynaklarında Ebu Hüreyre'nin rivayetlerinin neden İbn Amr'ın rivayetlerinden daha çok olduğunu izâh ederken dördüncü sebep olarak, şöyle der: "Abdullah, Şam'da Ehl-i Kitap'ın kitaplarından bir deve yükü kitap elde etti. Bazen onlara bakar ve onlardan bilgiler naklederdi. Bu nedenle tabiîn imamlarının çoğu

⁸¹ Bkz. Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah, thk. Hüseyin Selim, *Sünen*, D. Muğni, Riyad 2000, c. 1, s. 158; Abdullah b. Abbas'ın Abdullah b. Selâm'a, Hüdhüd hakkında soru sormasıyla ilgili olarak bkz. Taberî, Tefsir, c. 18, s. 30; yine aynı kişiye *tübbâ'* hakkında soru sorması hakkında bkz. Taberî, age. c. 21, s. 416.

⁸² Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Kıraat 47/3.

⁸³ Buhârî, *Sahîh*, l'tisâm, 96/25.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 90.

⁸⁵ İbn Abdî'l-Berr, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr (ö. 463/1070), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-cil, Beyrut 1992, c. 3, s. 956.

⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr", *DİA*, c. 1, s. 85.

ondan hadis almak istemediler.⁸⁷ Burada sözü edilen bir deve yükü kitap, bazı rivayetlerde Yermük Savaşı'nda elde edilen iki deve yükü kitap olarak kaydedilmiştir.⁸⁸ Rivayetlere göre Abdullah, "Kitaplar" okuduğunu gizlemiyor, hatta bu durumdan Hz. Peygamber'in de haberdar olduğunu söylüyordu. Bunlardan biri şöyledir: "Rüyamda gördüm ki sanki bir parmağım da yağ, diğer parmağım da bal varmış da ben ikisini yalıyormuşum. Sabahleyin bunu Resulullah'a sordum. O bana şöyle dedi: Sen iki kitabı: Tevrat'ı ve Kur'an'ı okuyorsun. Gerçekten Abdullah, iki kitabı da okurdu."⁸⁹ İbn Kesîr, Tefsir'inin birkaç yerinde Abdullah b. Amr'dan gelen bazı haberleri, onun "Kitaplar" okumuş olduğunu ileri sürerek tenkit etmektedir.⁹⁰ Kaynaklarda İbn Amr'ın bir defasında, kendisi gibi "Kitaplar" okumuş olan Nevf b. Fedâle ile görüştüğü bilgisi de yer almaktadır.⁹¹ Sonuç olarak, Abdullah b. Amr'ın, çeşitli konularda, Ehl-i Kitap'tan duyduğu veya "Kitaplardan" okuduğu bilgileri, bazen kaynak belirterek, bazen de belirtmeyerek naklettiğini, bazı rivayetlerin de onun adına uydurulmuş olabileceğini söyleyebiliriz.

3.3. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Ebu Abdillâh Vehb b. Münebbih, aslen İranlı olup, Arabistan'ın Güneyinde San'a'ya iki günlük mesafede bulunan Zamar'da H. 34. yılda doğdu.⁹² Kaynaklar ittifakla, onun Ehl-i Kitap rivayetlerini bilen biri olduğunu kaydeder.⁹³ Vehb'in Ehl-i Kitap'ın rivayetlerine vukûfu, onun 70 ilâ 92 arasında değişen sayıda mukaddes kitap okumasına dayandırılmaktadır. Aslında Vehb'in bilgileri, kitaplardan çok, Yahudi ve Hıristiyanlara dayanmaktadır. Onun kısmen Yahudi, kısmen Hıristiyan kaynaklarıyla uyuşan, bazen Yahudi ve Hıristiyan kültüründen ayrılan bilgileri, peygamberler, salih kimseler ve İsrailoğulları'nın başından geçen olaylarla ilgilidir. Bu bilgiler, daha sonraki nesillere, içlerinde ailesinin birçok mensubunun da bulunduğu talebeleri tarafından nakledilmiştir. Bilhassa Vehb'in kızının oğlu Abdulmun'im b. İdris'in (ö. 229/843), onun rivayetlerinin muhafazasında hizmeti olmuştur.⁹⁴

Vehb, *Kitâbu'l-Mülûki'l-Mutavvaca min Himyer ve Ahbârihim ve Kisasihim*

⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abûlaziz Abdullah b. Bâz vd. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1960, c. 1, s. 207.

⁸⁸ İbn Kesîr, İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer el-Kureşî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî, Dârü Hicr, Cize, 1997, c. 1, s. 52; c. 2, s. 546; c. 3, s. 546.

⁸⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 638.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. 2, s. 78, c. 3, s. 375, 443, c. 6, s. 107.

⁹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 362.

⁹² Vehb'in H. 10. yılında Müslüman olduğu, dolayısıyla hicretten önce doğmuş olduğu gerektiğine dair bazı bilgiler bulunmaktaysa da bunlar, hatadır ve muhtemelen Vehb'e değil de onun babası Münebbih'e ait bir bilgidir. Bkz. Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu –İlk Siyer/Meğâzi Eserleri ve Müellifleri–* çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay. Ankara 2002, s. 39.

⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 102; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 5; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 547, 487.

⁹⁴ Krş. Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 39.

ve *Kubûrihim* ve *Aş'ârihim* adlı müstakil bir eserini, kadim devrelerin efsanevi tarihine tahsis etmiştir. Ancak bu eser günümüze kadar gelmemiş olup, şüphesiz İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân*'ının⁹⁵ girişini ondan iktibas etmiştir. İbn Hallikan bu eseri bir cilt hâlinde görmüş ve methetmiştir.⁹⁶ İbn Hişâm tarafından istifade edilen eserde Vehb, kadim tarihi anlatırken, tamamen mukaddes kitapları takip etmekte ve *el-Mübtedâ*'da vaz'ettiği usûle aykırı olarak, mukaddes metinlerin isim ve rakamlarını tam olarak vermektedir. Hatta İbranice isimlerin yanında Süryânice şekillerini de muntazaman zikretmektedir. Vehb Sami dillerinin birçoğunu biliyordu.⁹⁷

İbn İshâk, Vehb'in Hıristiyanlığın Güney Arabistan'daki ilk devresine dair haberlerini, kendi eserlerine almıştı.⁹⁸ Taberî, Vehb'in rivayetlerini İbn İshâk'tan naklen kaydetmiştir. Kâtip Çelebî de, Vehb'in *Meğâzî*'yi derlediğini zikretmektedir.⁹⁹ Bu eserden birçok parçaların tefsir, meğâzi ve umumi tarihlerde günümüze kadar geldiği görülmektedir.

İbn Sa'd, Abdulmün'im'in, dedesi Vehb'in diğer kitaplarının yanında *el-Hikme*'sini de okumayı adet edindiğini kaydeder.¹⁰⁰ Bu *Hikme* kitabı, kısmen Yahudi-Hıristiyan rivayetlerinden alınmış, kısmen de onlara yanlışlıkla isnâd edilmiş hikmetler mecmuası olabileceği gibi özlü sözlerin toplandığı bir rivayet kitabı da olabilir. Hz. Dâvûd'un Kitabı'nın *el-Hikme* olarak tabir edildiğine bakılırsa¹⁰¹ belki de burada sözü edilen kitap, Zebûr'dur. Vehb'in Zebûr'u Arapça'ya tercüme ettiği rivayet edilmektedir.¹⁰² Yahya b. Maîn'in'den nakledildiğine göre Vehb, kardeşini kitaplar alması için Sam'a gönderir, o da bu kitapları ona getirir, sonra o kitapları Arapça açıklardı.¹⁰³

İbn Kuteybe, Taberî, ve Mes'ûdî'nin eserlerine aldığı rivayetler, Vehb'in Yahudi ve Hıristiyan rivayetlerini dikkate aldığını göstermektedir. Kitâb-ı Mukaddes'ten aldığı kıssalar ve İbn Hişâm'ın *Kitâbu't-Ticân*'ında muhafaza edilen rivayetler incelendiğinde, onun Yahudi ve Hıristiyan kaynakları üzerinde çalışmalar yaptığı inkâr edilemez. Buna rağmen İbn Kuteybe'nin Vehb'in rivayetleriyle Tekvîn kitabı arasında tenakuzlar bulmasından yola çıkarak Vehb

⁹⁵ İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân*, Merkezü'd-dirâsât, San'a H. 1347. s. 11 vd.

⁹⁶ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 43.

⁹⁷ Krş. Horovitz, age. s. 42.

⁹⁸ Bu bölüm İbn Hişâm'ın Sîre'sinde de yer almaktadır. Bkz. s. 31.

⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz. s. 32; Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kustantînî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zûnün an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlimiyye, Beyrut 1992, c. II, s. 1746-7.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 365.

¹⁰¹ İbn Mübârek, Abdullâh Ebû Abdillâh el-Mervezî (ö. 181/797), Zühd, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlimiyye, 2. bsm. Beyrut 2004, s. 124.

¹⁰² Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *MIA*, c. 13, s. 262.

¹⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, c. 2, s. 114.

tarafından toplanan rivayetlerin sonradan el-Kisâ'î'nin Kısas'ında¹⁰⁴ olduğu gibi kıssacıların zevkine göre tadil edildiğini veya Vehb'in bu rivayetleri halkın zevkine uydurduğunu düşünebiliriz.¹⁰⁵

Vehb b. Münebbih'e nispet edilen *Kitâbu'l-İsrailiyyât*, kuşkusuz Yemen'in Yahudi hahamlarından ve Hıristiyan papazlardan alınma bilgilerden oluşmuştur. Onun söylediği hikâyelerin çoğu Kutsal Kitap tefsirlerinde yer almakta, ancak onlarda bazı hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar muhtemelen daha sonraki müelliflerce yapılmıştır.¹⁰⁶ Bugün elimizde olmayan *Kitâbü'l-İsrailiyyât*'ın Yahudi hikâyelerini bir araya getiren bir kitap olduğu anlaşılmaktadır ki bunların bir bölümü *Binbir Gece Masalları*'nda yer almaktadır.¹⁰⁷

Vehb b. Münebbih'ten gelen haberlerin sayısı oldukça kabardır. Bunların tümünü inceleyip değerlendirmek müstakil bir çalışma mevzuu olabilir. Onun asıl ünü, tarih konusundadır ve peygamberler tarihinin Kitâb-ı Mukaddes'te olduğu gibi sıralı bir şekilde yazılması, muhtemelen onunla başlamıştır.¹⁰⁸ *el-Mübtede'* (Kısasü'l-Enbiyâ) kitabının muhtevâsının ne olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber isminden, İbn Kuteybe'nin *el-Maarif*'inde olduğu gibi, Eski Ahid'in yaratılış ve peygamberler tarihinin anlatıldığı bölümlerinin, kimi zaman özetlenerek, kimi zaman tadil ve tebdil edilerek telif edildiği anlaşılmaktadır. Bu çeşit kitap yazma geleneği ondan sonra da devam etmiş, ama sonraları, yaratılış kısmı atılmış ve kitaplar, Hz. Adem'in yaratılışı ve cennetten yeryüzüne indirilişi ile başlatılmıştır. Böylece Yahudi kaynaklarını inceleyip, kitap telif etme işinin Vehb b. Münebbih'le başlayıp, Muhammed b. İshâk ile devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu iki şahsın, Taberî ve İbn Hişâm'ın en önemli kaynaklarından olması, İsrailiyatla ilgili bilgilerin bu kanallardan yayılmış olduğuna işaret etmektedir.

3.4. Muhammed b. İshâk (ö. 151/768)

¹⁰⁴ el-Kisâ'î, Ali b. Hamza (ö. 189/805), *el-Bed'ü fi Kısasi'l-Enbiyâ* thk. I. Esenberg, Kirchain 1922. Bu kitapta Vehb'e nisbet edilen birçok haber yer almaktadır.

¹⁰⁵ Horovitz, J., agm. s. 262.

¹⁰⁶ Krş "Wahb ibn Munabbih", *EJ*, c. 16, s. 241-242.

¹⁰⁷ Jacobs, Joseph ve Seligsohn, M. "Wahb Ibn Munabbih", *JE*. Bu makalede Vehb'in temel öğretisinin "Sekîne" kelimesinde özetlenebileceği, bunun da Vehb'e göre Tanrı'nın Ruhu anlamına geldiği belirtilmektedir. Madde yazarlarının Vehb'in rivayetleri içinde bu Sekîne rivayetine takılmaları gariptir. Ignaz Goldziher (ö. 1850/1921), sekîne kavramı hakkında bir makâle yazmış ve orada Hz. Peygamber'in bu kavramı Yahudilikten aldığını iddia etmiştir. (Bkz. Goldziher, Ignaz, "Müslümanlarda Sekîne Kavramı", çev. M.S. Hatiboğlu, *AÜİFD*, c. 26, ss. 143-153.) Sekîne, Vehb'in İsrailoğullarına attettiğine göre, Anlaşma Sandığı'nda ölü bir kedi başı hey'etinde durmuş. İsrailoğulları yapacakları savaşlara bu sandığı da götürür (Krş. I Samuel, 4/4.), sandığın içinden miyavlama sesi işittiklerinde, zaferi kazanacaklarından emin olurlar. Bkz. Taberî, *Tefsir*, c. 4, s. 469.

¹⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, s. 1328.

Ebu Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî 80 yılında doğmuştur.¹⁰⁹ Sahabeden bazılarına yetiştiği, Enes b. Malik'i (ö. 93/712) gördüğü ve Sa'îd b. el-Müseyyib'e (ö. 93/712) bir süre öğrencilik yaptığı bilinmektedir. 115 veya 119 yılında İskenderiye'ye gitmiş, bir dönem orada kaldıktan sonra Kûfe'ye geçmiştir. Medine'deyken İncil ve Tevrat okuyan İbn İshâk, Mısır'da da Süryaniceyi öğrenmiştir.

Abbasi halifesi Mansûr (ö. 158/775), İbn İshâk'tan, başlangıçtan o güne kadar gelen bir tarih kitabı yazmasını istemiş, o da daha önce Medine'de topladığı zengin malzemeye dayanarak istenen kitabı yazarak Halifeye sunmuştur. Ancak Halife çok uzun bulduğu için onu özetlemek zorunda kalmıştır. Saray kütüphanesine konulan ilk nüsha, ravi Seleme b. Fazl'ın eline geçmiş ve onun aracılığıyla nakledilmiştir. İbn İshâk'ın en önemli eseri olan *Kitâbü'l-Meğâzî* (diğer adları *Sîretü İbn İshâk*, *el-Mübtede'* ve *l-Meb'as ve'l-Meğâzî*), müellif henüz hayatta iken büyük bir şöhret kazanmasına ve altmışa yakın ravi tarafından rivayet edilmiş olmasına rağmen bütünüyle günümüze ulaşmamıştır.

Büyük bir ihtimalle İbn İshâk'ın Sîre'sinin tamamını görmüş ve incelemiş olan Hatîb el-Bağdâdî'nin, Vehb'in aksine İbn İshâk'ın, tarihle ilgili kitabına Ehl-i Kitap'ın kitaplarından değil de onların anlattıkları rivayetlerden pek çok şeyi aldığını ve bunları dikkate almamak gerektiğini söylemesine özellikle dikkat çekmek isteriz.¹¹⁰ Müslüman ravilerin, Ehl-i Kitap'tan naklettikleri haberlerin bazılarının, onların yazılı kaynaklarında bulunamayışının sebeplerinden biri belki de budur.

İbn İshâk, meğâzi âlimlerinin yanı sıra Yahudi, Hıristiyan ve Farisî gelenekleri hakkında bilgi elde etmek istediği zaman gayrimüslim âlimlere başvurması sebebiyle kınanmıştır. Medineli âlimler arasında bu tür ifadeleri kabul eden belki de tek kişi odur. Oysa Güney Arabistan'da Vehb b. Münebbih, İbn İshâk'tan önce bu gibi gayr-i İslamî bilgileri tereddüt etmeden almıştır. Üstelik İbn İshâk, birçok kere Vehb'i, Ehl-i Kitap'la ilgili kıssalar için kendi ravisi olarak zikretmektedir. İbn İshâk, Vehb'in dışında Eski ve Yeni Ahid'den lafzî tercüme hâlinde pasajlar veren en eski Arap müellif olarak görünmektedir.¹¹¹

Bu kitabıyla İbn İshâk, kendinden sonra gelen bütün siyer ve tarih yazarlarını etkilemiş, sonraki siyer müellifleri onun talebesi olarak kabul edilmiştir. İbn Sa'd, Ezrâkî ve Taberî başta olmak üzere meşhur tarihçiler, eserlerinde İbn İshâk'tan gelen rivayetlere geniş yer ayırmışlardır. Onun Hz. Peygamber'in biyografisine verdiği şekil, bugün dahi ana hatlarıyla muhafaza

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmin-Nübelâ*, c. 8, s. 34.

¹¹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, c. 2, s. 114.

¹¹¹ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 83.

edilmektedir.¹¹²

Sonuç

“İsrailî bir kaynaktan nakledilen kıssa veya olay” şeklinde tanımlanan İsrailiyat, kavram olarak İslam’ın genel yapısına ters düşen, tevil edilemeyen, çoğunlukla sağlam isnadı olmayan ve bir yönüyle Yahudiliği ve Hristiyanlığı çağrıştıran rivayetleri ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, İsrailiyat, Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer kültürlerden İslam literatürüne girmiş, yabancı sayılan rivayetlerdir.

İsrailiyat türü haberlerin hadis rivayetleri arasına karışmasında; 1) halkların kültürel etkileşimi, 2) İslam’ın ilk dönemlerinde Müslüman olan Yahudiler ve 3) Yahudiliğe ait yazılı ve sözlü kaynakları araştıran Müslümanlar olmak üzere başlıca üç yolun bulunduğu tespit edilmiştir.

İslam’ın doğduğu dönemde Arabistan Yarımadası’nda Yahudiliğin merkezi sayılabilecek iki merkez dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi Kudüs ve eski Babil uygarlığının bulunduğu topraklar, diğeri ise Yemen’dir. Fakat bu iki yerde de Yahudilik neredeyse yalnızca tarihsel geçmişi ile bulunmakta olup, İslam’ı etkisi altına alabilecek ayakta duran güçlü bir medeniyet bulunmamaktaydı. Medine ve civarındaki Yahudiler ise kültür itibarıyla Araplaşmış durumdaydılar. Zaten bu Yahudi kabilelerin bir bölümünün aslen Arap olduğundan da söz edilmektedir. Dolayısıyla kültürel etkileşim yoluyla hadisler arasına karıştığından şüphelenilen rivayetlerin bir bölümü, muhtemelen Yahudiliğin o dönemde Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup toplumlarda yaşayan folklorik varlığından gelmiştir.

Hz. Peygamber’in hayatta olduğu dönemde Yahudilikten İslam’a ihtida edenler olmuştur. Bunlar içinde hadisleri rivayet edilen Abdullah b. Selam’dan başkası bilinmemektedir. Onun da rivayetleri sınırlı sayıdadır. Bu durum, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan Yahudilerin hadis rivayetine çok katkısı olmadığını göstermektedir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra Müslüman olan ve Yahudiliği iyi bildiği söylenen Ka’bu’l-Ahbâr gibi kimselerin ise hadis kaynaklarında İsrailiyat türünden çokça rivayetleri bulunmaktadır.

Müslümanlar arasında sahabe döneminden itibaren Abdullah b. Amr gibi Yahudiliğe ait sözlü ve yazılı kaynaklara ilgi gösterenler olmuştur. Sonraki dönemde Vehb b. Münebbih ve Muhammed b. İshak gibi raviler yazılı kaynaklardan ve o dönemde yaşayan Yahudi ve Hristiyan ve diğerlerinden derledikleri bilgileri telif ettikleri kitaplarına taşımışlardır. Bu kitaplarda yer alan bilgiler bazen kaynak belirtilerek bazen, denildi ki gibi müphem ifadeler kullanılarak tarih, tefsir hadis ve adap türü kitaplara aktarılmıştır.

Kaynakça

¹¹² Krş. Fayda, Mustafa, “İbn İshak”, *DİA*, c. 20, s. 93-96.

- Abbott, Nabia, *Studies in Arabic Literary, Historical Texts, Qur'anic Commentary and Tradition (I-II)*, The University of Chicogo Press, London 1957, c. 2, s. 8.
- Ahmad, Barakat, *Muhammad and the Jews*, New Delhi 1979.
- Ahmed Emin, Duhâ'l-İslâm, *Duha'l-İslâm*, Kahire tsz.
- Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, Kahire tsz.
- Ahroni, *Yemenite Jewry*, Bloomington 1986.
- Algül, Hüseyin, "Himyerîler", *DİA*, c. 18, ss. 62-63.
- Ali Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980.
- Allegro, John M. *The People of the Dead Sea Scrolls*, London 1959.
- Atmaca, Veli, "Hadisde İsrailiyâta Bakış II : Ka'bu'l-Ahbâr", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 3, ss. 163-180.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyât*, Beyan Yay., İstanbul 2002.
- Beeston, A.F.L., "The Religions of Pre-Islamic Yemen", *L'Arabie du sud. Histoire et Civilisation*, Paris 1984.
- Beeston, "Judaism and Christianity in pre-Islamic Yemen", *L'Arabie du Sud. Histoire et Civilisation*, Paris 1984.
- Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- Buhl, F. "Kudüs", *MİA*, c. 6, ss.953-964.
- Busse, Heribert, "Omar's Image as The Conqueror of Jerusalem", *JSAI*, 1986.
- Busse, Heribert, "Omar b. al-Hattab in Jarusalem", *JSAI*, 1984.
- Çağatay, Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, AÜİF. Yay., Ankara 1982, 4. bsm.
- Çakan, İ. Lütfi ve Eroğlu Muhammed, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, c. 1, ss. 76-79, s. 77.
- Çubukçu, Asri, "Eş'as" *DİA*, c. 11, s. 455-456.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah, thk. Hüseyin Selim, *Sünen*, D. Muğnî, Riyad 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet, *Asru'n-Nebî ve Bîetuhu kable'l-Bi'se*, Beyrut 1964, s. 726.
- Donner, Fred McGraw, *The Early Islamic Conquest*, Princeton 1981.
- Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1988, c. 6, s. 48.
- Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (ö. 369/979), *Kitâbü'l-Azame*, thk. Rızâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dârü'l-Âsime, Riyad 1998.

- EJ, (Encyclopedia Judaica, Keter Publishing House, Jarusalem 1996, Gözden geçirilmiş bsm., c. I-XVIII.) "Ka'b al-Ahbâr", c. 10, s. 488.
- EJ. "Wahb ibn Munabbih", c. 16, s. 241-242.
- EJ. "Abdallah Ibn Salam", c. 2, s. 54.
- EJ. "Jarusalem", c. 9, s. 1379.
- EJ. "Yemen", c. 16, s. 740-741.
- Farukî, İsmail Raci ve Luis Lamia Farukî, İslâm Kültür Atlası (çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İnkılab Yay. İstanbul 1999.
- Fayda, Mustafa, "Bâzân", DİA, c. 5, s. 283-284.
- Fayda, Mustafa, "İbn İshak", DİA, c. 20, s. 93-96.
- Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılması*, AÜF Yay. Ankara 1982.
- Gil, Moshe, *History of Palestine* (İng. çev. Ethel Broido), Cambridge 1992.
- Goitein, S. D. "Banû İsrâ'îl" El., c. 1, s. 1020-1022.
- Goitein, *The Jews of Yemen*, Arberry, A.J., Religion in the Middle East, Cambridge Univ. Press, London 1969.
- Goldziher, Ignaz, "Müslümanlarda Sekîne Kavramı" (çev. MS Hatiboğlu), AÜFD, c. 26, ss. 143-153.
- Grayzel, Solomon, *A History of the Jews*, USA 1952.
- Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam", *The Legacy of Israel*, ed. Edwin R. Bewan, Charles Singer, Oxford 1928, ss. 129-171.
- Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysabûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* (I-IV), thk. Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Halperin, David J ve Newby, Gordon D., "Two Castrated Bulls: A Study in the Haggadah of Ka'b Al-Ahbar", AOSJ, 1982, c. 102, s. 631-638;
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Prof. Dr. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1987.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi* (çev. İsmail Yiğit Sadreddin Gümüş), İstanbul 1987.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (ö. 463/1070), *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Dr. Mahmûd e't-Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1983.
- Hıdır, Özcan, *İsrailiyât Hadis İlişkisi –Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları–*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Hitti, Philip Khuri, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul

1980.

Hodgson, M. G. S., *İslâm'ın Serüveni*, Çev. Kurul, İz Yay., İstanbul 1993.

Horovitz, "Abdullah b Salam", MİA, c. 1, s. 41.

Horovitz, "Vehb b. Münebbih", MİA, c. 13, s. 262.

Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu –İlk Siyer/Meğâzi Eserleri ve Müellifleri–* çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay. Ankara 2002.

İbn Abdi'l-Berr, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr (ö. 463/1070), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1952.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî (ö. 852/1458), *Tehzîbü't-Tehzîb*, M. er-Risâle, tsz.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abûlaziz Abdullah b. Bâz vd. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1960.

İbn Haldûn, Abdurraman b. Muhammed el-Mansurî (ö. 808/1406), *Tarih* (Kitabü'l-İber), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.

İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani (ö. 241/855) *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

İbn Hazm, Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd el-Endelüsî (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif Kahire tsz.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî el-Büstî (ö. 354/965), *Meşâhirü Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdi b. Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İbn Hibbân, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad 1978.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Ma'âfirî (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1955.

İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân*, Merkezü'd-dirâsât, San'a H. 1347. s. 11 vd.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kureşî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Cize, 1997.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm* (I-VIII), thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tîbe, Riyad 1999.

İbn Mâkûlâ, Alî b. Hibetullah b. Ebî Nasr (ö. 475/1082), *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telefi ve'l-Muhtelefi fi'l-Esmâi ve'l-Künâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

Beyrut 1990.

İbn Mübârek, Abdullah Ebû Abdillâh el-Mervezî (ö. 181/797), *Zühd*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. bsm. Beyrut 2004.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî' Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zührî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001.

İbnu'l-Kâni', Ebu'l-Hüseyn Abdülbâkî (ö. 351/962), *Mu'cemü's-Sahabe*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh Mısrati, Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, Medine 1997.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdi, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

Jacobs, Joseph ve Schulim Ocher, "Yemen", *JE*. (www.Jewishencyclopedia.com).

Jacobs, Joseph ve Seligsohn, M. "Wahb Ibn Munabbih", *JE*.

Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr", *DİA*, c. 1, s. 85.

Kandemir, M. Yaşar, "Ka'b el-Ahbâr", *DİA*, c. 24, ss.1-3.

Kannûci, Sıddîk b. Hasen (ö. 1307/1889), *Ebcedü'l-ulûm vel-vasiyyü'l-merkûm fi beyâni ahvâli'l-ulûm*, thk. Abdulcebbar Zekkâr, Menşûrâtu vizâretü's-sekâfe, Dimeşk 1978.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kustantinî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

Kisâi, Ali b. Hamza (ö. 189/805), *el-Bed'ü fi Kısasi'l-Enbiyâ* thk. I. Esenberg, Kirchain 1922.

Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay., İstanbul 1999.

Kurt, Halil, "Yemen" *DİA*, c. 43, ss. 400-401.

Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Yay. İstanbul tsz.

Lecker, *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia* (Variorum Collected Studies Series), WBC Book Manufacturing, Bridgend 1999.

Lewis, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, İmge Yay. Ankara 1996.

Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev. Doç. Dr. İsmet Kayaoğlu, AÜİF Yay. Ankara 1981.

Meek, Teophile James, *Hebrew Origins*, New York 1960.

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-*

- Kemâl*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, c. 1, s. 135.
- Neubauer, A., "The Literature of the Jews in Yemen", *JQR*, 1891, c. 111, ss. 604-621.
- Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî Ebû Abdillâh (ö. 288/901), *Kitâbü'l-Fiten*, thk. es-Sümeyr Emîn ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1991.
- O'Leary, DeLacy, *Arabia Before Muhammad*, London 1927.
- Perlmann, Moshe, "A Legendary Story of Ka'b al-Ahbar's Conversion to Islam" *Joshua Star Memorial Volume*, New York 1953.
- Porter, J.R., *Arabia Felix Israiletes, Jews and Christians, Arabia and the Gulf; from Traditional Society to Modern States*, Lan Richard Netton, London 1986, ss. 3-17.
- Reisner, H. G. "The Ummi Prophet and The Banu Israil of The Quran", *Muslim World*, c. 39, ss. 276-281.
- Schauss, Hayyim, *The Jewish Festivals –From Their Beginning to Our Own Day–* (İng. çev. Samuel Jaffe), USA, 1938.
- Schmitz, M. "Ka'bu'l-Ahbâr", *MİA*, c. 6, s. 3.
- Sever, Erol, *İslâm'ın Kaynakları 1*, Analiz Basım, İstanbul 1995.
- Smith, G.Rex, *Studies in the Medieval History of the Yemen and South Arabia*, Britain 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834), *İrşadü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmî'l-Usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Arabî, Dâru'l-Fadîle, Riyad 2000.
- Taberî, *Târîhu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Mearif, Mısır tsz.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr İbn Yezîd İbn Hâlid (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXV), thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yay., İstanbul 2002.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sülemî (ö. 279/892), *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Matbaatü Mustafa, Beyrut 1962.
- Torrey, Charles Cutler, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1967
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984.
- Wasserstrom, Steven M., *Between Muslim And Jew: The Problem of Symbiosis under Early Islam*, Princeton 1995.
- Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer (ö. 292/905), *et-Târîh*, thk. Abdülemîr Mehnâ, Şirketü'l-A'lâmî, Beyrut 2010.

Zağbî, Fethî Muhammed, *Teessürü'l-Yahudiyye bi'l-Edyâni'l-Veseniyye*, Tanta 1994.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrailiyyât fit-tefsîr ve'l-hadîs*, Kahire 1990.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ* (I-XXIII), thk. Beşâr Avvâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, c. 8, s. 34.

Zeydan, Corci b. Habîb, *el-Arab kable'l-İslâm*, M. Hilâl, Mısır, 1922.